

Tarih ve GÜNce

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi
Journal of Atatürk and the History of Turkish Republic
1/2, (2018 Kış/Winter), ss. 97-116.

GELİBOLU VİLAYETİNDE MÜBADELE VE MÜBADELE SIRASINDA YAŞANANLAR

Mithat ATABAY*

Öz

Gelibolu, 1914 yılında Edirne Vilayeti'ne bağlı sancak merkeziydi. Gelibolu Sancağı'na bağlı kazalar; Gelibolu merkez, Keşan, İpsala, Şarköy, Eceabat ve İnöz (Enez)'di. Balkan Savaşları sırasında Edirne'nin ve Gelibolu yarımadası hariç tüm Trakya topraklarının kaybedilmesi üzerine Gelibolu kısa bir süre Tekfurdağı Sancağı'na bağlandı. Ancak Edirne'nin geri alınması üzerine, Osmanlı Dâhiliye Nezareti, 6 Ağustos 1913 tarihli kararıyla Gelibolu Sancağı'nı tekrar Edirne Vilayeti'ne bağladı. 1914 yılında Gelibolu Sancağı'nın genel nüfusuna bakıldığında nüfusun 1/3'i Müslüman 2/3'i Gayrimüslim olduğu görülmektedir.

Çanakkale Savaşları'nın başlaması ile bölgenin önemli bir kısmı savaş bölgesinin içerisinde kaldı. Bu sırada bölgede yaşayan bazı Rumların Osmanlı Devleti'nin savaştığı güçlere yardım ettiği tespit edildiğinden Rumların 15.423'ü başka bölgelere nakledildi. 11.238 Rum ise Yunanistan'a firar etti. 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı'nı ve Gelibolu Yarımadası'nı işgal ettiler. Fransızlar Gelibolu yarımadasında 3.000 ve İngilizler de Çanakkale bölgesine 4.000 kişilik bir kuvvet çıkararak bölgeyi denetim altına almaya çalıştılar. Bir İngiliz Albay'ın idaresinde oluşturulan komisyon bölgeyi yönetmeye başladı. Paris Barış Görüşmelerinin başlamasıyla birlikte Yunanlıların denizden Rumları tekneler ve gemilerle Çanakkale, Ayvacık ve Gelibolu sahillerine getirdikleri ve Rum göçmenleri bölgeye yerleştirdikleri görüldü. Amaç nüfus yapısını değiştirerek bölgeyi ilhak etmektir.

İzmir'in işgalinden sonra gelişen olaylar sonucunda 22 Haziran 1920 tarihinden itibaren Yunanlıların saldırıları karşısında Çanakkale hariç olmak üzere bölgedeki yerleşim birimleri Yunanlıların işgaline uğradı. Gelibolu yarımadasında ise Beyaz Ruslar Fransızlar tarafında getirilerek yerleştirildi. Beyaz Ruslar üç ay burada kaldılar.

---

* Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü (matabay@comu.edu.tr)

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı sonucunda 1922 yılı Eylül ayında bölge Yunan işgalinden kurtarıldı. Sadece Boğazlar Bölgesi olarak tanımlanan saha İngilizlerin denetiminde kaldı. İngilizler kesin barış antlaşması yapıldığında bölgeyi boşaltmayı kabul ettiler. Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra Çanakkale ve Gelibolu Yarımadası da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti yetkililerine teslim edildi.

Lozan Konferansı sırasında 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan protokol gereği 1923 yılı Kasım'ında Yunanistan'la mübadele yapılmaya başlandı. Çanakkale'de bulunan yaklaşık yirmüikibin Rum buradan ayrıldı. Bu Rumların onbini daha 1922 yılı Eylül ayının 25'inden önce Gelibolu'dan Gökçeada'ya geçtiler. Daha sonra buradan Yunanistan gittiler. Mübadelenin başlamasıyla birlikte Çanakkale ve Gelibolu'ya da mübadiller getirildi. Buraya getirilen mübadillerin hemen üretici duruma getirilmesi için büyük çaba sarf edildi. Yıllardır devam eden savaş ve işgal nedeniyle Gelibolu'da insan ve iş gücüne ihtiyaç bulunmaktaydı. Mübadele ile Gelibolu vilayetinde iskân edilen mübadiller bir taraftan yeni geldikleri bu topraklara adapte olmaya çalışırken diğer taraftan da özellikle sıtma ile de mücadele etmek zorunda kaldılar.

Bu bildiri de Arşiv belgelerine dayanarak 20.yüzyılın başında peşpeşe savaş, hastalıklar ve göçlerle karşı karşıya kalan bölgedeki değişim, mübadele ana ekseninde ele alınacak ve nüfustaki değişimin toplumsal yaşama yansımalarına da değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Gelibolu, nüfus mübadelesi, Türkiye, Yunanistan, Lozan Konferansı

Population Change In Gallipoli Province And Events During Population Change

Abstract

Gallipoli was the star center of the Edirne Province in 1914. Gallipoli districts related to Gallipoli sanjack were: Gallipoli center, Keşan, Ipsala, Şarköy, Mürefte, Eceabat and İnöz (Enez). During the Balkan Wars, upon the loss of all the Thrace lands except for Edirne and the Gallipoli peninsula, Gallipoli was briefly linked to the Tekfurdağı Sanjak. However, upon the withdrawal of Edirne, the Ottoman In-Sight Ministry ordered the Gallipoli Sanjak to the Edirne Province again on 6 August 1913. When we look at the general population of Gallipoli Sanjak in 1914, it is seen that 1/3 of the population is Muslim 2/3 non-Muslim.

With the beginning of the Gallipoli Wars an important part of the region remained in the war zone. In the meantime, it was determined that some Greeks living in the region helped the Ottoman Empire to fight the forces that were fighting, so 15.423 of the Greeks were transferred to other regions. 11.238 The Greeks escaped to Greece. After the signing of the Mondros Armistice on October 30, 1918, Entente Powers occupied the Dardanelles and

the Gallipoli Peninsula. The French attempted to take control of the region by releasing a force of 3,000 in the Gallipoli peninsula and the British in the Canakkale region of 4,000. The commission formed in the administration of an English colonel began to direct the region. With the start of the Paris Peace Talks, it was seen that the Greeks brought the Greek Cypriots from the sea to the Çanakkale, Ayvacık and Gallipoli coasts with boats and ships and set up Greek immigrants. The aim was to annex the region by changing its population structure.

As a result of the developments after the occupation of İzmir, the invasion of the Greek settlement units, except of Çanakkale, was made against the attacks of the Greeks from 22 June 1920 onwards. On the Gallipoli peninsula, White Russians were brought in by the French side. The White Russians have been here for thirteen months.

As a result of the War of Independence, which began under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, the region was rescued from the Greek occupation in September 1922. The area defined as only the Bosphorus Area is under British control. The British have agreed to evacuate the region when a definitive peace treaty is made. After the ratification of the Treaty of Lausanne, Çanakkale and Gallipoli Peninsula were handed over to the authorities of the Grand National Assembly of Turkey.

During the Lausanne Conference, a protocol was signed on January 30, 1923, and in November 1923 exchange with Greece began. Approximately twenty thousand Greek Cypriots from Çanakkale have left. These ten thousand of the Greeks were passed from Gallipoli to Gökçeada before the 25th of September, 1922. Then Greece was moved from here. Along with the beginning of the ceremony, Çanakkale and Gallipoli were also brought in partnership. Great efforts were made to bring the wartime immigrants here immediately to the producers' position. Due to years of war and occupation, there was a need for human and labor power in Gallipoli. With the exchange, the worshipers settled in the Gallipoli province were forced to struggle against malaria, while trying to adapt to the newly arrived lands from one side.

In this paper, based on the archive documents, the change in the region facing the subsequent wars, diseases and migrations at the beginning of the 20th century will be addressed in the main axis of exchange, and the reflection of the influence will be reflected in the social life.

Key words: Gallipoli, population exchange, Turkey, Greece, Lausanne Conference

Giriş:

Gelibolu Sancağı'ndan Gelibolu Vilayetine Gelibolu'da Yaşam Koşulları

Gelibolu, 20.yüzyılın başında Edirne Vilayeti'ne bağlı bir sancak merkeziydi. Gelibolu vilayetinin Gelibolu, Eceabat, Şarköy, Keşan, İpsala ve Enez ad-

larında altı kazası vardı. Şarköy kazasında Kadıköy nahiyesi olup; kazanın toplam köyü 23'tü. Keşan kazasında Paşayığit, Mecidiye ve Yerlisu nahiyeleri vardı Keşan kazasının toplam köyü 46 adetti İpsala kazasının İbriktepe isminde bir nahiyesi olup, köylerinin adeti 27'dir. Enez kazasında 21 köy bulunmaktaydı. 1923 yılında Gelibolu vilayetinde 6 kaza, 5 nahiyeye ve 146 köy vardı¹.

Balkan Savaşları sırasında Edirne'nin ve Gelibolu yarımadası hariç tüm Trakya topraklarının kaybedilmesi üzerine Gelibolu kısa bir süre Tekfurdağı Sancağı'na bağlandı. Ancak Edirne'nin geri alınması üzerine, Osmanlı Dâhiliye Nezareti 6 Ağustos 1913 tarihli kararıyla Gelibolu Sancağı'nı tekrar Edirne Vilayeti'ne bağladı. Bu kararla daha evvel Gelibolu'ya bağlı olmayan Enez de Gelibolu Sancağı'nın bir kazası durumuna getirildi. Ancak Eceabat ve bağlı köylerde yaşayanlar Yazın kayıkla Kale-i Sultaniye'ye Gelibolu Sancağı'nın kazası olan Eceabat ise 1913 yılı Haziran ayında Biga Mutasarrıflığı'na Kilitbahir ve Maydos'tan gidilebiliyordu. Kışın ise gidiş-gelişler çok zordu. Ayrıca idari işler için de sürekli Çanakkale'ye gitmek zaman alıyordu. O nedenle halk tekrar Eceabat'ın Gelibolu'ya bağlanması istedi ve 1913 yılında Eceabat tekrar Gelibolu'ya bağlandı². Bu sırada Eceabat'a ikisi tamamen Hıristiyan, on beşi İslam olan on yedi köy bağlıydı. Çanakkale Kara Savaşları daha başlamadan 23 Nisan 1915'te Eceabat'ın bombalanması üzerine kaza merkezi Yalova Köyü'ne taşındı. Fakat Yalova Köyü, Eceabat kazasının ihtiyaçlarını karşılayabilecek durumda değildi. O nedenle Eceabat kazası lağvedildi ve nahiyeye dönüştürüldü. Köyleri de Gelibolu sancağı merkez kazasına bağlandı³. Eceabat nahiyesini giderlerinin de İpsala'nın gelirlerinden karşılanmasına karar verildi. Memurlar ise açıkta kaldı. Eceabat halkı bu durumdan memnun değildi. Halk, Eceabat Gelibolu'ya sekiz dokuz saat mesafede olduğu için büyük eziyet çekiliyordu. Osmanlı Dâhiliye Nezareti çare olarak ancak savaştan çok sonra 18 Şubat 1920'de Eceabat'ı tekrar kazaya dönüştürmekte buldu⁴.

1914 yılında Gelibolu Sancağı'nın toplam yüz altmış yedi köyü bulunuyordu. Bu köylerden Gelibolu merkez kazasına on bir köy ve Eceabat kazasına on yedi köy bağlıydı. Yani Gelibolu yarımadasında 1914'te yirmi sekiz köy vardı. Diğer yüz otuz dokuz köy Gelibolu Sancağı'na bağlı Keşan, İpsala, Şarköy Mürefte ve Enez kazalarınınındı⁵.

¹ BOA, DH. UMVM, nr. 144-27, 17 Kânunuevvel 1332/ 30 Aralık 1916; Dâhiliye Nezareti Teşkilat-ı Hazıra-ı Mülkiyeyeyi Havi Cetvel, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331, s.6.

² BOA, ŞD, nr. 1912/323.

³ BOA, DH. UMVM, nr. 125/21, 24 Teşrinisani 1334/24 Kasım 1920.

⁴ BOA, DH. İUM, nr. 10-3/2-13, 18 Şubat 1336/1920.

⁵ BOA, DH. UMVM, nr. 144-27, 17 Kânunuevvel 1332/ 30 Aralık 1916; Dâhiliye Nezareti Teşkilat-ı Hazıra-ı Mülkiyeyeyi Havi Cetvel, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331, s.6.

Gelibolu Sancağı'nın bu sırada başında mutasarrıf İbrahim Süreyya (Yiğit) Bey bulunuyordu⁶. İbrahim Süreyya Bey'den evvel ise Gelibolu Mutasarrıfı Cemal (Bardakçı) Bey'di. Gelibolu merkezinde Aşağı Mahalle, Yukarı Mahalle, Rum Mahallesi, Musevi Mahallesi ve Ermeni Mahallesi ismiyle beş büyük mahalle bulunuyordu. Her mahallede resmen hükümet tarafında tanınmış bir muhtar vardı. Köyler de birer muhtarlıktı.

Gelibolu'da 1914'te yedi devletin; İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rus Çarlığı, İtalya, İspanya ve Hollanda'nın konsolos vekilleri görev yapıyordu⁷.

1914 yılında Gelibolu Sancağı'nın genel nüfusuna bakıldığında Müslüman 55.985, Rum 77.471, Ermeni 1246, Yahudi 2580, Bulgar 255 kişi olmak üzere toplam 137.537 kişiydi. Gelibolu yarımadasındaki yerleşimlere baktığımızda Gelibolu merkez ve köylerinde 8.220 Müslüman, 16.137 Rum ve 1.190 Ermeni olmak üzere toplam 28.123 kişi yaşıyordu. Eceabat ve köylerinde ise 7.391 Müslüman, 10.292 Rum, 5 Ermeni, 3 Yahudi ve 21 Bulgar vardı. Bu verilere göre Gelibolu yarımadasında 1914'te 15.611 Müslüman nüfusa karşılık 30.224 Gayrimüslim nüfus yaşamını sürdürüyordu⁸. Yani nüfusun 2/3 gayrimüslimdi. Bu gayrimüslim nüfustan Rum ve Ermeniler 1914 yılında Gelibolu yarımadası dışına çıkarıldılar⁹. Bu sırada Çanakkale Savaşları bütün şiddetiyle devam ediyordu. Bir kısım Rumların Osmanlı Devleti'nin savaştığı güçlere yardım ettiği tespit edildiğinden Çanakkale bölgesindeki yaşayan Rumların 15.423'ü başka bölgelere nakledildi¹⁰. 11.238 Rum ise Yunanistan'a firar etmişti¹⁰.

Bu sırada Ermenilerin Gelibolu'da terk ettiği altı çiftlik arazisi 3.125 dönüm ve bedeli de 271.440 kuruştı. Ermenilerin Gelibolu'da 1.490 evi de metruk hale geldi¹¹.

30 Ekim 1918 tarihinden sonra bir kısım Rum ve Ermeniler bölgeye tekrar gelmişlerdi.

⁶ Nuyan Yiğit, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004, s.73.

⁷ *Salname-i Vilayet-i Edirne (SVE) 1901*, s.246.

⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikler*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s.194-195, 208-209.

⁹ Bu çerçevede Gelibolu ve Çanakkale'den toplam 419 aile İzmit, Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Kastamonu, Aydın ve Hüdavendigâr Vilayetlerine tehcir edildiler. Daha sonra bu aileler Suriye ve Zor bölgesine gönderildiler. Mithat Atabay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çanakkale'de Nüfusun Niteliği (1831-1935)," *Çanakkale Merkez Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos 2008)*, ÇOMÜ Yayınları, Çanakkale 2008, s.821-822.

¹⁰ Tehcir edilen aileler ve bıraktıkları mallar için bkz., Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, 3.Baskı, Everest Yayınları, İstanbul 2009, s.111-145.

¹¹ Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, s.111-145.

1.Savaş Sonrasında Gelibolu

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra 6 Kasım 1918 tarihinde İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı'nı ve istihkâmlarını işgal ettiler.

Fransızlar Gelibolu Yarımadası'nda 3.000 ve İngilizler de Çanakkale bölgesine 4.000 kişilik bir kuvvet çıkararak bölgeyi denetim altına almaya çalıştılar. Bir İngiliz Albay'ın idaresinde oluşturulan komisyon bölgeyi yönetmeye başladı. Paris Barış Görüşmelerinin Ocak 1919 tarihinde başlamasıyla birlikte Yunanlıların denizden Rumları tekneler ve gemilerle Çanakkale, Ayvıcık ve Gelibolu sahillerine getirdikleri ve Rum göçmenleri bölgeye yerleştirdikleri görüldü. Amaç nüfus yapısını değiştirerek bölgeyi ilhak etmektir. İzmir'in işgalinden sonra gelişen olaylar sonucunda 22 Haziran 1920 tarihinden itibaren Yunanlıların saldırıları karşısında Çanakkale hariç olmak üzere bölgedeki yerleşim birimleri Yunanlıların işgaline uğradı. Gelibolu yarımadasına ise Fransızlar tarafında Beyaz Ruslar getirilerek yerleştirildi. Bu dönemde yarımadaya getirilen Beyaz Rus sayısı 21.000 kişiye ulaştı ve Beyaz Ruslar onüç ay burada kaldılar.

Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Kurtuluş Savaşı sonucunda 1922 yılı Eylül ayında bölge Yunan işgalinden kurtarıldı. Sadece Boğazlar Bölgesi Erenköy'den başlamak üzere İngilizlerin denetiminde kaldı. İngilizler kesin barış antlaşması yapıldığında bölgeyi boşaltmayı kabul ettiler. Bu süre içinde hiçbir şekilde Boğazlar bölgesini tahkim etmeyeceklerdi. Ancak "işçi taburları" diyerek bir miktar Ermenileri bölgeye getirmeleri Ankara Hükümeti tarafından fark edildi ve bu olay büyük bir sorun yaratmadan iki ülke arasında giderildi. Lozan Antlaşması'nın onaylanmasından sonra Çanakkale Boğazı bölgesi 6 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi yetkililerine teslim edildi.

2.Mübadele Protokolü ve Mübadele İçin Yapılan Hazırlıklar

Türkiye ile Yunanistan arasında nüfus değişimi için Lozan Konferansı'nın birinci aşamasında 30 Ocak 1923 tarihinde Mübadele Protokolü imzalandı¹². *Yunan ve Türk halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme Protokol'üne göre; "(Madde 1) Türk topraklarında yerleşmiş Rum Ortodoks dininden Türk uyruklarıyla, Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak, zorunlu mübadelesine girilecektir. Bu kimselerden hiç biri, Türk Hükümeti'nin izni olmadıkça Türkiye'ye ya da Yunan Hükümeti'nin izni olmadıkça Yunanistan'a yeniden dönerek orada yerleşmeyecektir.*

(Madde 2)Birinci maddede öngörülen mübadele;

a.İstanbul'da oturan Rumlar,

¹² Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, İkinci takım, c.II, Çev.Seha L. Meray, 3.Baskı, YKY., İstanbul 2001, s.87.

b.Batı Trakya'da oturan Müslümanları kapsamayacaktır.

1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaktır.

1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş bulunan Müslümanlar, Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaklardır.

(Madde 3) Karşılıklı olarak Rum ve Türk nüfusu mübadele edilecek olan toprakları 18 Ekim 1912 tarihinden sonra bırakıp gitmiş olan Rumlar ve Müslümanlar 1'nci maddede öngörülen mübadelenin kapsamına girer sayılacaklardır. İşbu Sözleşmede kullanılan "göçmenler" terimi, 18 Ekim 1912 tarihinden sonra göç etmesi gereken ya da göç etmiş bulunan bütün gerçek ya da tüzel kişileri kapsamaktadır."¹³

Mübadele Protokolü'nün yürürlüğe girmesinden sonra Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun kurulması gerekmektedir. Muhtelit Mübadele Komisyonu toplam onbir kişiden oluşacak ve söz konusu komisyonun üyelerinden dördü Türk, dördü Yunanlı ve üçü de tarafsız ülkelerin temsilcilerinden meydana gelecekti. Komisyonun görevi; yapılacak mübadeleye nezaret etmek, mübadillere ait taşınır ve taşınmaz malları tasfiye etmektir. Ayrıca komisyon, bu konularda ortaya çıkacak problemleri kesin hükme bağlama yetkisine sahipti. Mübadele Protokolü çerçevesinde Yunanistan ve Türkiye terk edilen malları denkleştirecek, şayet denkleştirme sonucunda bir taraf borçlu olursa; borçlu taraf borcunu peşin veya üç taksitte ödeyecekti¹⁴.

Selânik'te kurulacak olan bu komisyona tayin olunan Türk üyeler 20 Eylül 1923 tarihinde Selânik'e hareket ettiler¹⁵.

Muhtelit Mübadele Komisyonu 17 Temmuz 1923 tarihinde Selânik, Hanya, Drama, Kavala ve Kandiye'de görev yapmak üzere tali komisyonlar oluşturdu¹⁶. Mübadeleye tabi Türk halkı daha çok Yunanistan'ın Makedonya, Teselya bölgesi ile dağlık ve ıssız bölgelerinde yaşamaktaydı. Mübadillerin bu-
lundukları yerlerden Türkiye'ye getirilmeleri, sağlıklı bir şekilde taşınmaları ve Türkiye'de yerleştirilmeleri oldukça zor ve planlamasının iyi yapılması gerekiyordu. Tüm bu işleri yapmak üzere Tunalı Hilmi Bey'in teklifi ile bir Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nın kurulması teklifi, 23 Ağustos 1923 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) sunuldu. Bakanlık kurulması teklifi 13 Ekim

¹³ Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, s.82-83; ayrıca bkz., İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, c.I (1920-1945), TTK Yayınları, Ankara 1989, s.177.

¹⁴ Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, s.83-84; ayrıca bkz., Yücel Demirel, "Mübadele Dosyası," *Tarih ve Toplum*, sayı:123(Mart 1994), s.54-58.

¹⁵ Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, s.177-183.

¹⁶ Ömer Dürri Tesal, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek, Azınlıkların Mübadelesi," *Tarih ve Toplum*, sayı:53(Mayıs 1988), s.307.

1923 tarihinde TBMM'nde görüşüldü ve kabul edildi¹⁷. Kurulan Bakanlığa ilk olarak İzmir milletvekili Mustafa Necati Bey atandı¹⁸.

Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı kurulduktan kısa bir süre sonra 8 Kasım 1923 tarihinde Mübadele, İmar ve İskân Kanunu¹⁹ da kabul edilerek mübadillerin nakil, iskân, yardım, iaşe gibi konuların ne şekilde yerine getirileceği belirlendi. Bu arada daha kanun çıkmadan evvel hükümet, 17 Temmuz 1923 tarihinde bir kararname yayımlayarak Türkiye'yi sekiz iskân bölgesine ayırmıştı. İskân bölgeleri yerleşim alanları mübadillerin geleceği yerler, nüfusları ve mübadillerin mesleklerine göre planlanmış ve toplam 394.500 geleceği düşünülmüştü²⁰. Ancak basındaki değerlendirmeler ve mübadillerin Ekim ayından itibaren Türkiye'ye geleceği düşünülmüş iskân bölgeleri, Ekim ayının başında on bölge olarak yeniden düzenlendi²¹. Yeni düzenlemeye göre Çanakkale ve Gelibolu²² ikinci iskân bölgesinde Edirne, Tekfurdağı (Tekirdağ) ve Kırkkilise (Kırklareli) ile birlikte yer alıyordu. Ahali mübadelesine 25 Ekim 1923 tarihinde başlanacaktı²³. Mübadeleye önce güneyden Girit adasından başlanacak sonra Sakız, Midilli gibi adalarla devam edilecek ve sonra da Selânik bölgesiyle sürdürülecekti. Ancak bu tarihte mübadele için gerekli hazırlıkların bitirilememesi üzerine Muhtelit Mübadele Komisyonu üyesi Tefik Rüştü Bey'in isteği ve önerisiyle mübadeleye resmen 10 Kasım'da başlanabildi²⁴.

3.Mübadillerin Gelibolu'ya Getirilmesi

Mübadillerin büyük çoğunluğunun denizyoluyla taşınması planlanmıştı. Hükümet bunun için bir ihale açmış, ancak açılan ihaleyi yabancı bir şirket olan Lloyd Tristino Kumpanyası'nın kazanması üzerine kamuoyunun tepkisi ile karşılaşan hükümet, ihaleyi iptal etmek zorunda kalmıştı. Bunun üzerine mübadillerin Seyr-ü Sefain İşletmesi vapurlarıyla taşınmasına karar verildi. Bu çerçevede taşımada yirmialtı vapur kullanıldı²⁵. Denizyoluyla Selânik limanından

¹⁷ Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nun kurulması konusundaki kanun için bkz., *Düstur*, c.V, 3.Tertip, İstanbul 1931, s.380.

¹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre II, İçtima: I, c.II, Ankara (t.y.), s.826.

¹⁹ Mübadele, İmar ve İskân Kanunu için bkz., *Düstur*, c.V, 3.Tertip, İstanbul 1931, s.407-410.

²⁰ *İskân Tarihçesi*, İstanbul 1932, s.18.

²¹ Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s.52.

²² Bu tarihte Çanakkale ve Gelibolu ayrı ayrı iki vilâyetti. Gelibolu vilâyetine bağlı ilçeler; Gelibolu merkez, Keşan, İpsala, Enez, Şarköy ve Eceabat'tı. Gelibolu'da toplam 39.918 kişi yaşıyordu. Gelibolu vilâyeti 30.05.1926 tarih ve 877 sayılı kanunla ilçe oldu. *Resmî Ceride*, sayı:404, (20.06.1926).

²³ Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s.46.

²⁴ Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, s.71.

²⁵ Mübadillerin taşınmasında kullanılan vapurlar şunlardı: Giresun, Sakarya, Ankara, İnönü, Türkiye, Altay, İstanbul, Salih, Akdeniz, Teşvikiye, Trabzon, Bahr-ı Cedid, Rize, Ümit, Marunyan, Jan, Kartal, Temah, Turan, Kizzade, Arslan, Antalya, Sürat, Arşipologos, Dumlupınar, İsmet Paşa. Bu

178.792, Kavala limanından 24.890, Katrin limanından 2.672, Preveze limanından 1.071 mübadil; trenle 1.948 ve karayoluyla 1.120 mübadil olmak üzere toplam 210.493 kişi getirildi²⁶.

Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı 24 Kasım 1923 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Başkanlığı ile işbirliğine giderek mübadillerin ihraç limanlarından başlamak üzere vapur yolculuğu sırasında ve iskân bölgelerinde her türlü iâşe, sağlık ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması konusunda anlaşma yaptı. Bu çerçevede Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Genel Merkezi Samsun, Trakya, İzmir, Adana, Konya ve İzmit bölgelerinde birer Hilâl-i Ahmer temsilciliğini hizmete açtı. Vapurlara nakliye yapıldığı sırada meydana gelebilecek hastalıklar ve hastalar ile her türlü tedavi ve beslenme işlemleri vapurlardaki Hilâl-i Ahmer sığınahları tarafından yapılacaktı²⁷.

Gelibolu'da da mübadele işlemleri için tedbir alınmasına 1923 yılında başlandı. Bu amaçla Mübadele, İmar ve İskân Bakanlığı'nın görev ve hizmetlerini yerine getirebilmesi için iskân bölgeleri içerisinde yer alan her vilâyette birer iskân ve imar komisyonu kurulmasına 29 Kasım 1923 tarih ve 53 sayılı kararname ile başlanmıştır²⁸. Gelibolu'da mübadelenin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için Mübadele İmar ve İskân Komisyonu Müdürlüğü hemen 29 Kasım 1923 tarihinde kuruldu. Bu komisyonun Müdürlüğüne eşraftan Kazım Bey tayin edildi²⁹.

Millî Mücadele sonunda İngilizlerin Gelibolu'yu terk ederken ellerinde bulundurdukları eşyalar, barakalar ve malzemeler mübadele sırasında bu komisyonun emrine verildi³⁰. Gelibolu'ya gelecek mübadiller için Gelibolu iskelesinde 500 yataklı misafirhane hizmete girdi³¹. Bu misafirhaneye soba, battaniye temin edildi. Buralarda ayrıca sıcak yemek, çay verilmesi için her türlü tedbirler alındı.

Gelibolu'ya ilk mübadiller 5 Ocak 1924 tarihinde Selânik limanından hareket ettiler. 372 kişiden oluşan bu mübadiller Langaza kazasından olup Temah vapuruyla Gelibolu'ya getirildiler³². Bu kafileyi 15 Ocak 1924 tarihinde 896 yolcusuyla Turan vapuru takip etti. Bu mübadiller de Langaza'dandı.

konuda bkz., Mehmet Çanlı, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II," *Tarih ve Toplum*, sayı: 130(Ekim 1994), s.51-59.

²⁶ Çanlı, Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II, s.52.

²⁷ Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları," *Atatürk Yolu*, yıl:1, sayı:2, Ankara 1988, s.243-244.

²⁸ *İskân Tarihçesi*, İstanbul 1932, s.20.

²⁹ *Tanin*, (17 Nisan 1340).

³⁰ Malzemeler için bkz., David Walder, *Çanakkale Olayı*, çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970, s. 405.

³¹ *İskân Tarihçesi*, s.19-20.

³² Çanlı, Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II, s.52.

10 Ocak'ta gelen ilk kabile Gelibolu'daki misafirhaneye yerleştirildiler. Mübadillere çay, sıcak yemek, battaniye ve yatacak yer Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından karşılandı. Ayrıca Hükümet iâşe konusunda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne parasal yardımda bulunuyordu. Bu yardımlar 25 Kasım 1923 tarihinde yayınlanan İâşe Talimatnamesi çerçevesinde sağlandı³³.

19 Mart 1924 tarihinde Girit'ten Çanakkale'ye doğru hareket eden Teşvihiye vapuru Girit'in Resmo limanından 1.235 ve Hanya limanından 1.265 mübadili taşımaktaydı. Bunlardan 1.177'si Çanakkale iskelesinde indirildi³⁴. Çanakkale'ye gelen mübadillerin sağlık kontrolleri yapıldıktan sonra bir kısmı hemen iskân yeri olarak belirlenen Küçükkuşu, Ayvacık ve Çanakkale merkezdeki yerlere gönderildiler. Çocuk, yaşlı ve kadınlar ise bir süre misafirhanede bırakıldılar.

Çanakkale ve Gelibolu'ya iskân için getirilen mübadillerin geliş yerleri; Girit/Hanya, Midilli, Ohri, Alasonya, Manastır, Siroz, Limni, Kesriye, Pembe, Karavolva, Karacaova, Florina, Toyraz, Kalkış, Langaza ve Istranca idi³⁵.

Çanakkale ve Gelibolu'ya getirilen mübadillerin hemen üretici duruma getirilmesi için büyük çaba sarf edildi. O nedenle Mübadele ve İmar Komisyonları hızlı bir çalışma gerçekleştirdiler. İtilâf Devletleri Çanakkale merkezden Lozan Antlaşması onaylandıktan sonra Eylül ve Ekim ayında ayrıldılar³⁶. 1922'de Gelibolu boşaltılmadan evvel de 10.000 Rum Gökçeada'ya sığındı ve Gökçeada'nın 9.200 olan nüfusu yeni gelen Rumlarla 19.200'e ulaştı³⁷. Özellikle Gelibolu'da insan ve iş gücüne ihtiyaç bulunmaktaydı. Gelibolu vilayetinde mübadillerin yerleştirilebileceği oldukça geniş arazi, tarla, bağ, bahçe ve zeytinlikler vardı. Ayrıca bu bölgeyi terk eden Rumların terk ettikleri mallar da bulunmaktaydı.

Gelibolu ve Çanakkale'ye mübadiller 1924 yılı Ocak ayından başlamak üzere 1928 yılı başlarına kadar çeşitli tarihlerde getirildiler.

³³ İâşe Talimatnamesi konusunda bkz., *İskân Tarihçesi*, s.17-19.

³⁴ *BCA. T.İ.G.M.*, 30.1.0/123.877.5., 21-22 Mart 1924 ; Girit'ten Çanakkale'ye göçler konusunda geniş bilgi için bkz., Cengiz Parlak, *Girit'ten Çanakkale'ye Göçler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2004, s.52-56.

³⁵ Bu konuda ayrıntılar için bkz., KHGMA, *Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist Göçmen Esas Defteri*, 277 sayfa ve Gelibolu'ya ait kayıtlar için KHGMA, *Gelibolu Göçmen Esas Defteri*, 200 sayfa; KHGMA, *Gelibolu Evreşe Nahiyesi Mübadil Göçmenlere Ait İskân Esas Defteri*, 36 sayfa.

³⁶ Çanakkale'den İtilâf Devletleri 6 Ekim tarihinde ayrıldılar. Bazı kaynaklar İtilâf Devletlerinin 22 Eylül 1923 tarihinde ayrıldıklarını belirtmektedirler ve o gün, ilk kez 1985 yılında Çanakkale'nin kurtuluş günü olarak kutlanmıştır. Ancak bir daha böyle bir tören yapılmamıştır. Doğru olanı İtilâf Devletlerinin tüm unsurlarıyla resmen Boğazlar bölgesinden ayrıldıkları 6 Ekim 1923'tür. Bkz., *1923-1993 Türkiye'nin 70 Yılı Gün Gün Cumhuriyet Tarihi*, c.I, yay. haz., Mürşit Balabanlılar, Şebnem Kandır, Mine Söğüt, İstanbul 1994, s.19.

³⁷ *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler*, Birinci takım, c.I, Birinci kitap, çev. Seha L. Meray, 3.baskı, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 2001, s.111.

Çanakkale merkeze 701, merkeze bağlı köylere 711, Lapseki ve köylerine 800, Bayramiç'e 360, Biga ve köylerine 1.037, Ayvacık ve köylerine 851, Ezine ve köylerine 2.500, Eceabat'a 150 mübadil iskân edildi³⁸.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi ve Çanakkale Köy Hizmetleri Arşivi'ndeki kayıtlara göre Gelibolu'ya toplam 2709 mübadil yerleştirildi. Bunlara daha sonra 1079 muhacir, mülteci de eklendi ve Gelibolu'da 1924-1928 yılları arasında toplam 3786 kişi iskân edildi. Mübadil olarak iskân edilenlerin Gelibolu'daki yerleşim birimlerine göre dağılımı şöyledir³⁹:

Gelibolu merkeze 323, Evreşe'ye 310, Galata'ya 290, Bayırköy'e 415, Burgaz'a 224, Tayfur'a 183, Fındıklı'ya 232, Yeniköy'e 359, Bolayır'a 373 ve toplamda 2709 kişidir⁴⁰. Yapılan çalışmada elde edilen bilgilere göre; Gelibolu merkez ve köylerine iskân edilen mübadillerin gelişi yerleri ve kendilerine verilen topraklar ve meslekleri şöyledir⁴¹: Gelibolu Merkez'e iskân edilen mübadil sayısı 323 kişi idi. Geldikleri yerler Selânik/Drama 181, Langaza 78, Siros(Serez) 27, Demirhisar 20 ve Kayalar 17 kişidir. Bunlara 78 ev, 28 dükkân, 2 kahvehane, 153 tarla, 78 bahçe verildi. Gelen mübadillerin meslekleri; rençber, tütüncü, bakkaldı. Evreşe'ye iskân edilen mübadil sayısı 310'du. Langaza'dan 132, Demirhisar'dan 70, Drama'dan 55, Florina'dan 43 ve Kesriye'den gelen 10 mübadil Evreşe'ye yerleştirildiler. Bunların meslekleri rençber ve tütüncülüktü. Bunlara 76 ev, 2 samanlık, 4 dükkân ve 1 değirmen verildi. Ayrıca 45 bağ, 120 bahçe ve 104 tarla geçimlerini sağlamaları için Evreşe'de iskân edilen mübadillere verildi. Galata'ya iskân edilen mübadil sayısı 290 kişi idi. Langaza'dan 70, Drama'dan 66, Siroz'dan 53, Kayalar'dan 45, Demirhisar'dan 36 ve Karacaabat'tan 20 kişi gelmişti. Bunların meslekleri rençberlikti.

İskân edilen mübadillere 68 ev, 5 samanlık, 1 dükkân, ayrıca 103 tarla, 96 bahçe, 26 bademlik, 10 bağ verildi. Bayırköy'e Kayalar-Cur 32, Langaza 59, Korkarlı 1 ve Demirhisar'dan 1 mübadil iskân edilmişti. Toplam verilen tarla 1.147 dekarıdır. En fazla bir kişiye 52 dekar verildi. Bu göçmenlerin tamamı rençberdi. Burgaz'a iskân edilen mübadil sayısı 224 kişi idi. Tamamının mesleği kozacı(ipek böceği üreticisi) rençberdi. Burgaz'da iskân edilenlerin tamamı Necuz Karacaabat'tan gelmişlerdir. Mübadillere verilen yardımlar şöyledir: 68 ev, 63 bağ, 79 tarla, 2 dutluk, 1 kahvehane ve 17 samanlık. Tayfur'a iskân edilen mübadil sayısı 183 kişidir. 3'ü hamal geri kalanları rençberdir. Geldikleri yerler; Siroz 3, Serca 4 Selânik Drama 5 Siroz Demirhisar 6, Drama-Perun 1 ve Selânik

³⁸ KHGMA, *Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist Göçmen Esas Defteri*, s.1-277.

³⁹ KHGMA, *Gelibolu Evreşe Nahiyesi Mübadil Göçmenlere Ait İskân Defteri ve Gelibolu Göçmen Esas Defteri*, s.1-66.

⁴⁰ Mithat Atabay, "1877-1950 Yılları Arasında Çanakkale'ye Göçler," *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, sayı:3(Mart 2005), s.92-107.

⁴¹ Gelibolu Evreşe Nahiyesi Mübadil Göçmenlere Ait İskân Defteri ve Gelibolu Göçmen Esas Defteri'nde tüm kayıtların karşısında meslek hanesi aile reisinin mesleği doldurulmuştur. O nedenle mübadil sayısı kadar meslek yer almaktadır.

Drama Çerç' den 159 kişidir. Kendilerine 53 ev, 105 tarla, 3 samanlık ve 1 bademlik-bahçe verilmiştir. Fındıklı'ya iskân edilen mübadil sayısı 232 kişidir. Bunlardan 2'si çoban, 22'si rençber, 148'i çiftçi ve 60'ı tütüncüdür.

Geldikleri yerler; Drama 12, Demirhisar 55, Siroz 9, Kesriye 151 ve Karakeriye 4 kişidir. Mübadillere 2 ev, Yeni Mahalle'de 51 ev, Aşağı Mahallede 21 ev, 15 tarla, ayrıca tarlanın yapısına göre; ova-bayır 20, havlu-bayır 2, havlu-tarla 37, bayır tarla 5, bayırda 1 tarla verilmiş, 42 bağ ve havlu-bağ şeklinde 2 bağ dağıtıldı. Yeniköy'e iskân edilen mübadil sayısı 359 kişi idi ve tamamının mesleği rençberlikti. Yeniköy'de iskân edilenleri 300'ü Karacaova, 59'u ise Karacaaba'tan gelmişti. Kendilerine 92 ev, 236 tarla, 18 samanlık, 4 bağ, 5 ahır ve 2 tane de ova-bayırda tarla verilmişti. Bolayır'a 373 tane mübadil iskân edildi. 2 kişi hem rençber hem de bakkal idi. Bunun dışındaki mübadillerin mesleği rençberlikti. Mübadillerin geldikleri yerler Langaza-Buluşlu'dan 95, Kayalar'dan 102, Florina-Kayalar-Konut'tan 22, Kayalar Langaza'dan 4 ve Langaza'dan 150'dir. Bolayır'daki mübadillere 32 ev, 273 tarla, 44 bağ, 2 ovada tarla, 2 dükkân, 1 dam, 6 harman yeri, 1 çayır ve 1 dutluk verildi. Eksamil'e 120 aile toplam 550 nüfus yerleştirildi. Rençber 97, canbaz 1, kalburcu 4, çalgıcı 2, demirci 4, dul 4, sepetçi 5, yırtıcı 1, bakkal 1, kahveci 3, hamal 1, kaşkavalcı 1, jandarma mütebalid 1 ve duvarcı 1 kişidir. Geldikleri yerler Selânik 174, Karacaova 60, Vodina 60, Demirhisar 98, Langaza 59, Petriç 11, Sofular 57, Karakilise 7, Sofulu 10, Ortaköy 10 ve Lofça'dan da 4 mübadildir. Kendilerine 120 ev, 603 tarla, 129 bağ, 2 bahçe, 1 bağ yeri, 1 dutluk, 6 samanlık, 3 ahır, 1 kahvehane, 4 harman yeri ve 1 dükkân verildi.

Mübadiller içerisinde Gelibolu'nun Eksamil Köyü'ne 8 Kıptî aile mübadil olarak geldi⁴². Mübadiller mesleklerine göre sınıflandırıldığında 41 çeşit meslek erbabına rastlanmaktadır. Önemli bir kısmının meslek hanesi boş bırakılmıştı. En fazla rençber vardı.

4.Mübadillerin Gelibolu Vilayetinde Karşılaştıkları Sorunlar

Mübadile sırasında Gelibolu vilâyetinde iskân edilen mübadillerin karşılaştıkları problemlerin başında salgın hastalıklar gelmektedir. Bölgenin sulak ve nemli olması sebebiyle sıtma çok yaygın bir hastalıktı. Sık sık sıtma için kinin istendi ve 25 kilogram kinin İstanbul Hilâl-i Ahmer Cemiyeti aracılığıyla bölgeye gönderildi⁴³.

⁴² *Gelibolu İskân Defteri*, s.1-25.

⁴³ BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.79/72.4..10., 06 Teşrinievvel 1340.

Gelibolu Muhacir ve İskân Müdürlüğü Gelibolu'da ortaya çıkan hastalıklara karşı aldığı tedbirleri bir rapor halinde 24 Ocak 1925'te Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı'na bildirdi⁴⁴.

Gelibolu vilâyetinde mübadillerin en çok şikâyet ettiği konu mal dağıtım ve tevzi komisyonları ile ilgili konulardı. Kendilerine Yunanistan'da bıraktıkları mal ve emlaktan daha az verildiği temel şikâyet konusudur. Langaza muhacirlerinden İbrahim Cevdet Efendi'nin Yunanistan'da bıraktığı taşınmaz mallarına karşı kendisine verilen emlak konusundaki şikâyet uygun görüldü⁴⁵. Selânik mübadillerinden Mürşide Hanım Yunanistan'da bıraktığı taşınmazlarına karşı kendisine az miktarda mülk verildiğini belirtmiş ve bu isteği kabul edilerek kendisine yeteri kadar mülk verilmişti⁴⁶. Siroz mübadillerinden Serdaroğlu Selahattin Bey'e de Yunanistan'da bıraktığı taşınmaz mallarına karşın zeytinlik verildi⁴⁷. Bu konudaki en önemli şikâyet ise Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istenmesiydi:

Giritli mübadil Sait ise direkt Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek arazi dağıtımında kendisine haksızlık edildiği ve bunun düzeltilmesi için kendisinden yardım talep etti⁴⁸. Girit mübadili olan Sait'in 10 Mart 1928 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgraf şöyleydi:

*"Fakir bir mübadilim. Mübadele dolayısıyla tek geçim kaynağım olan maaşımı bırakmak zorunda kaldım. Üç yıldan beri zorluk ve perişanlık içerisinde bekliyorum. Arazi ve bağ dağıtımını keyfi olarak yapıldı. Barışçı nutkunuzu takip ediyorum. Bu meydana bir Türk dünyaya bedeldir cümlesi buradaki memurların yöneticilerinin dikkatini çekmişti. Yüzlerce Türk haksızlıklarla yıkılmakta, ben buna dayanamadım. Yüzyıllardır beklediğimiz büyük dahi, adaletinize başvurmak zorunda kaldım. Bir emrinizde bu haksızlıkları ortadan kaldırmabileceğiniz düşüncesindeyim. Büyük Reis-i Cumhuriyet Hazretleri adaletinize sığınıyorum."*⁴⁹

Bu telgraf üzerine İçişleri Bakanlığı Çanakkale Valiliği'ne bir yazı göndererek, konunun araştırılarak incelenmesine ve telgrafta belirtilen olay varsa bunun yasal çerçevesinde gereğinin yapılmasını istedi.

⁴⁴ BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.71/34.50..4., 24 Kanunusani 1925.

⁴⁵ BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.13/82.21..17., 02 Mayıs 1928.

⁴⁶ BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.13/82.21..16., 02 Mayıs 1928.

⁴⁷ BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.13/82.21..1., 01 Mayıs 1928; Benzer şikâyetler çok fazlaydı: Çanakkale'de Abdioğlu Salih'e verilen evin oturulamaz olması sebebiyle yaptığı şikâyet üzerine evin devletçe tamir edilmesi kararlaştırıldı. Bkz., BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.12/56.144..18., 07 Kanunuevvel 1927. Florina muhacirlerinden Tayyib ve ailesi Çanakkale'deki yakınlarının yanında iskân edilmek istemiş ve bu isteği kabul edildi. Bkz., BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.12/44.67..3., 04 Mart 1925.

⁴⁸ BCA. T.İ.G.M., 272.1.2/52.157.10., 10 Mart 1928.

⁴⁹ BCA. T.İ.G.M., 272.1.2/52.157.10.1., 10 Mart 1928. Girit mübadili Sait Lapseki'de iskan edilmişti.

Mübadele sırasında görülen bu tür şikâyetler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de sık sık gündeme getirildi. Bu konuda ilk ciddi girişim hükümet hakkında gensoru verilmesiydi. Gensoru 5 Kasım 1924 tarihinde görüşülmeye başlandı. 8 Kasım 1924'te görüşmeler tamamlandı ve gensoru reddedildi. Ancak mübadele sırasında karşılaşılan problemler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin gündemine sık sık getirildi.

Sonuç

30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan protokol gereği 1923 yılı Kasım'ında Yunanistan'la mübadele yapılmaya başlandı. Çanakkale ve Gelibolu'da bulunan yaklaşık yirmi iki bin Rum buradan ayrıldı. Bu Rumların on bini daha 1922 yılı Eylül ayının 25'inden önce Gelibolu'dan Gökçeada'ya geçmişlerdi. Daha sonra buradan Yunanistan'a gittiler.

Gelibolu Yarımadası'nda 20. yüzyılın başında yaşayan halkın 2/3'si Gayri Müslim, 1/3 Müslüman'dı. Bu durum yüzlerce yıldan beri de böyleydi. 20. yüzyılın başından itibaren peşpeşe yaşanan savaşlar (Trablusgarp, Balkan, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı) Gelibolu Yarımadası'ndaki halkı derinden etkiledi.

Çanakkale Savaşları sırasında savaş bölgesi olan Gelibolu Yarımadası'nda bulunan köylerin önemli bir kısmının harap olması ve güvenlik nedeniyle boşaltılması ve buralarda yaşayan halkın savaş sonrasında büyük ölçüde bölgeye tekrar dönememeleri yarımada'nın imarı ve iskânını olumsuz şekilde etkiledi. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri tarafından işgal edilen yarımada, aynı zamanda Beyaz Rusların enterne edildiği bir bölge olarak da kullanıldı. 6 Ekim 1923'te Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin tam kontrolüne giren bölgeye önce mübadiller daha sonra da 1934 yılından başlamak üzere Balkan Devletleri'nden gelen göçmenler iskân edildi. Ancak nüfus hiçbir zaman eski yoğunluğuna ve renkliliğine erişemedi.

1923 yılı Eylül ayında vilayet haline dönüştürülen Gelibolu, 30 Mayıs 1926 tarihinde ilçe haline dönüştürüldü. Vilayetin sınırları içerisinde kalan Enez, Keşan ve İpsala Edirne'ye Şarköy ve Mürefte Tekirdağ'a, Eceabat ve Gelibolu ise Çanakkale'ye bağlandı. Mübadillerin kayıtları da bu idari taksimata göre ilgili vilayetlerin kayıt defterlerine işlendi.

KAYNAKÇA

1.ARŞİV BELGELERİ

A.Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA, DH. İUM, nr. 10-3/2-13, 18 Şubat 1336/1920.
 BOA, DH. UMVM, nr. 125/21, 24 Teşrinisani 1334/24 Kasım 1920.
 BOA, DH. UMVM, nr. 144-27, 17 Kânunuevvel 1332/ 30 Aralık 1916.
 BOA, DH. UMVM, nr. 144-27, 17 Kânunuevvel 1332/ 30 Aralık 1916;
 BOA, ŞD, nr. 1912/323.

B.Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

- BCA. T.İ.G.M., 30.1.0/123.877.5., 21-22 Mart 1924.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.12/44.67.3., 04 Mart 1925.
 BCA. T.İ.G.M., 272.1.2/52.157.10., 10 Mart 1928.
 BCA. T.İ.G.M., 272.1.2/52.157.10.1., 10 Mart 1928.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.79/72.4.10., 06 Teşrinievvel 1340.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.71/34.50..4., 24 Kanunusani 1925.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.13/82.21.1., 01 Mayıs 1928.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.13/82.21.16., 02 Mayıs 1928.
 BCA. T.İ.G.M., 272.0.0.13/82.21.17., 02 Mayıs 1928.
 BCA. T.İ.G.M., 272..0.0.12/44.67..3., 04 Mart 1925.

C.Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü Arşivi

- KHGMA, Gelibolu Evreşe Nahiyesi Mübadil Göçmenlere Ait İskân Esas Defteri, 36 sayfa.
 KHGMA, Gelibolu Göçmen Esas Defteri, 200 sayfa
 KHGMA, Mübadil Göçmenlere Ait Fihrist Göçmen Esas Defteri, 277 sayfa

2.RESMÎ BELGE YAYINLARI

- Dâhiliye Nezareti Teşkilat-ı Hazıra-ı Mülkiyeyi Havi Cetvel, Matbaa-i Amire, İstanbul 1331.
 Düstur, c.V, 3.Tertip, İstanbul 1931.
 İskân Tarihçesi, İstanbul 1932.
 Lozan Barış Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, Birinci takım, c.I, Birinci kitap, çev. Seha L. Meray, 3.baskı, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 2001.

Lozan Konferansı Tutanaklar ve Belgeler, İkinci takım, c.II, Çev.Seha L. Meray, 3.Baskı, YKY., İstanbul 2001.

Resmî Ceride (Gazete)

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, İçtima: I, c.II, Ankara (t.y.).

3.SÜRELİ YAYINLAR

Tanin

4.KİTAP VE MAKALELER

1923-1993 Türkiye'nin 70 Yılı Gün Gün Cumhuriyet Tarihi, c.I, yay. haz., Mürsit Balabanlılar, Şebnem Kandır, Mine Söğüt, Hürriyet Ofset ve Matbaacılık, İstanbul 1994.

Arı, Kemal, *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.

Atabay, Mithat, "1877-1950 Yılları Arasında Çanakkale'ye Göçler," *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, sayı:3(Mart 2005), s.92-107.

Atabay, Mithat, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çanakkale'de Nüfusun Niteliği (1831-1935)," *Çanakkale Merkez Değerleri Sempozyumu (25-26 Ağustos 2008)*, ÇOMÜ Yayınları, Çanakkale 2008, s.815-835.

Bardakçı, Murat, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, 3.Baskı, Everest Yayınları, İstanbul 2009.

Çanlı, Mehmet, "Yunanistan'daki Türklerin Anadolu'ya Nakledilmesi II," *Tarih ve Toplum*, sayı: 130(Ekim 1994), s.51-59.

Çapa, Mesut, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları," *Atatürk Yolu*, yıl:1, sayı:2, Ankara 1988, s.243-244.

Demirel, Yücel, "Mübadele Dosyası," *Tarih ve Toplum*, sayı:123(Mart 1994), s.54-58.

İpek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, çev. Bahar Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.

Parlak, Cengiz, *Girit'ten Çanakkale'ye Göçler*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale 2004.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları İle Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, c.I (1920-1945), TTK Yayınları, Ankara 1989.

Tesal, Ömer Dürri, "Türk-Yunan İlişkilerinin Geçmişinden Bir Örnek, Azınlıkların Mübadelesi," *Tarih ve Toplum*, c.9, sayı:53(Mayıs 1988), s.46-52.

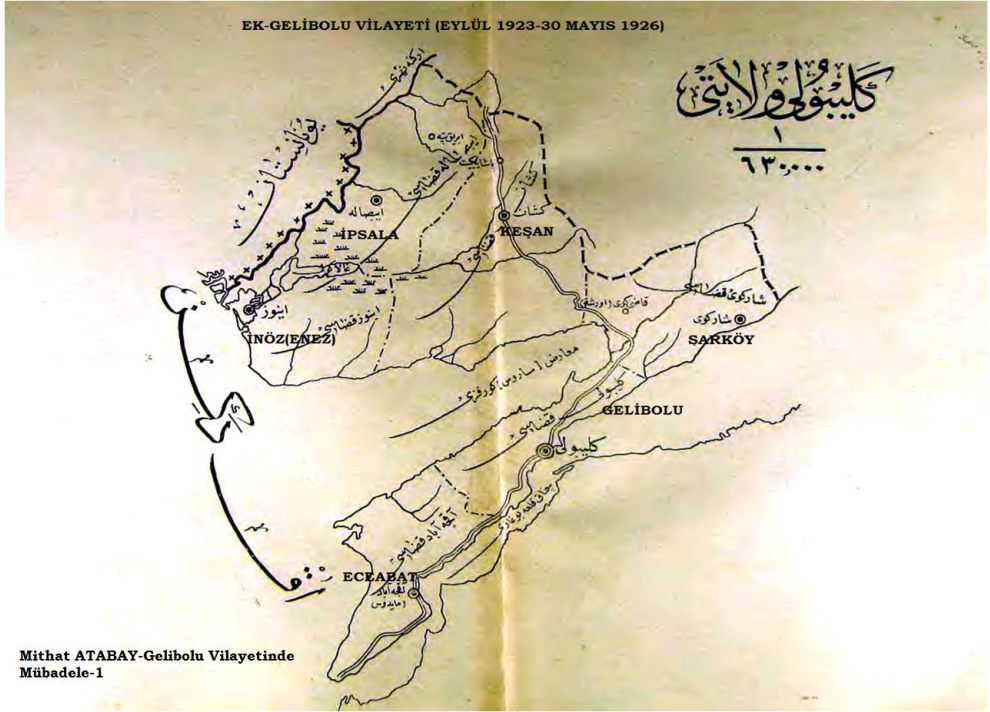
Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Ed. Baskın Oran, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Wadler, David, *Çanakkale Olayı*, çev. M. Ali Kayabal, Milliyet Yayınları, İstanbul 1970.

Yiğit, Nuyan, *Atatürk'le 30 Yıl İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2004.

Ek-1

Mithat ATABAY-Gelibolu Vilayetinde Mübadele-1

Gelibolu Vilayeti

Ek-3

Gelibolu Valisi Macit Gören

